

Драгана Антонијевић  
dantonij@f.bg.ac.rs

## Лажни фолклористи српског народног стваралаштва\*

### Апстракт:

У раду се разматра појам „лажног фолклора“. Прво се разматрају његове карактеристике а потом се износе најпознатији примери фалсификата у међународној и домаћој фолклористици. Лажни фолклор се односи на појаве подметања измишљених, преписиваних, преправљаних и на други начин својевољно мењаних фолклорних дела која се, потом, јавности потурају као аутентично народно стваралаштво. Узроци ове појаве могу бити различити, од личне промоције, сујете, материјалне користи и популаризације неуких и некоректних сакупљача и фалсификатора народних умотоворина, па до њихових родољубивих и политичких разлога у циљу националног освешћивања и улепшавања традиције сопственог народа. Појава је слична концепту „измишљања традиције“, с тим што су многи фалсификовање фолклора недвосмислено оценили као изразито штетно по науку, ширу читалачку јавност и укупну рецепцију народне књижевности.

### Кључне речи:

лажни фолклор, фалсификовање и мистификација народног стваралаштва, критичка процена фолклорних дела

### Лажни фолклор

Израз *лажни фолклор* односно *fakelore* смислио је педесетих година 20. века амерички фолклориста Ричард Дорсон, дефинишући тим појмом сва она дела која су настала као „синтетички, подметнути производ који тврди да је права, аутентична фолклорна традиција. Ти производи нису сакупљени на терену већ су изнова написани на основу ранијих књижевних и новинских извора, или су пак потпуно измишљени“ (Dorson 1976, 5). Дорсон је на уму имао све масовнију појаву у САД током прве половине 20. века кад се, под упливом комерцијализације, масовне културе и медија, популаришу дела која нису написали фолклористи и која нису била резултат преданог, академског и стручног фолклористичког рада који настоји да верно забележи аутентично народно стваралаштво без накнадних интервенција. Реч је о делима разних новинара, публициста и писаца који су сами сми-

---

\* Текст је резултат рада на пројекту „Антрополошко проучавање Србије – од културног наслеђа до модерног друштва“ (ев. бр. 177035) који у целости финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

шљали и писали „ризнице“ народних умотоворина и приче „на народну“, дакле по угледу на аутентичан фолклор и штампали га као такав, иако су та дела била искључиво плод њихових измишљања или преписивања/дописивања а не стварних фолклористичких записа. Дорсон је био уверен да је појава типично америчка и да је њен настанак подстакла жеља за комерцијалношћу оних писаца који су учили популарност народних умотоворина, те стога настојали да своја измишљена дела потуре јавности као аутентичан фолклор.

Упустивши се у „крсташки рат“ против лажних фолклориста, уверен да они наносе велику штету доследном стручном раду и самој академској дисциплини као таквој, Дорсон је апострофирао Бена Боткина (Ben Botkin), аутора „Ризнице америчког фолклора“ (*A Treasury of American Folklore* 1944), и посебно Џејмса Стивенса (James Stevens) аутора изузетно популарне легенде о дрвосечи дивовског раста Полу Банијану (Paul Bunyan) и његовом плавом волу Бејбу из 1925. године. Штавише, у својој књизи *Folklore and Fakelore* Дорсон детаљно прати раст популарности Пола Банијана и ширење легенде у медијима, фестивалима, туризму, сувенирима, угоститељству и другим фолклоризованим употребама, које су увелико премашиле почетну идеју и намену. Наиме, реч је била о нарученој причи о измишљеном дрвосечи за потребе рекламне кампање дрвне индустрије Red River Lumber Company, а који никада пре тога није постојао у фолклору дрвосеча северне Америке. Но, без обзира на ту чињеницу, Стивенс је очигледно добро урадио свој посао будући да је Пол Банијан временом постао изузетно омиљен лик, заправо, прави фолклорни јунак доброг дела северне Америке.

Важну допуну Дорсоновом разумевању овог концепта дао је други амерички фолклориста, Алан Дандес (Dundes 1985, 1989), скрећући пажњу на чињеницу да фалсификовање народног стваралаштва није нова ни непозната појава, понајмање искључиво америчка како је то Дорсон мислио, већ интернационална пракса позната из доба романтизма и везана за национално буђење многих народа. Доводећи у везу Дорсонов појам „лажни фолклор“ и Хобсбаумов концепт „измишљања традиције“, Дандес је претпоставио да је „фабрикација“ лажног фолклора интензивна код оних народа који се осећају културно и национално инфериорни, а такви су били многи народи током 19. и 20. века у Европи, као и у САД. Они су највише радили на изучавању свог фолклора, али и стварали *fakelore*. Потребна им је била потврда традиције и националне и културне особености, и у том циљу спремни су били да измисле традицију/фолклор, да постојећу традицију надограде, „исфабрикују“, улепшају, или да направе синтетичке творевине које никада нису представљале оригиналну целину у народном усменом стваралаштву. У том смислу, Дандесово објашњење, које по-

јаву смешта у познате оквиру „измишљања традиције“ у циљу изградње и потврде националне посебности и значаја а не у циљу личне промоције и богаћења, битно се разликује од Дорсонове тезе која је у публицистичкој комерцијализацији видела главни мотив производње лажног фолклора.

Међу најраније примере лажног фолклора спада поема *Осијан* Џемса Макферсона из 18. века (James Macpherson, *Poems of Ossian*, 1765), који први објављује наводне шкотске народне песме и устоличава измишљеног народног барда Осијана у сврхе промоције националне вредности Шкотске и враћања изворима њене историје и традиције. Макферсон је пронашао фрагменте старих шкотских песама на галском језику, превео их, а потом их је сам укомпоновао по свом осећању, допунио и објавио као аутентичну поему која је извршила, својевремено, велики утицај на многе интелектуалне умове у Енглеској и Европи без обзира што се већ тада постављало питање оригиналности ове поеме (Kokjara 1984, 165-171, Dundes 1989, 42-43).

Сличан поступак применио је и лекар Елијас Ленрот (Elias Lönnrot) у случају чувеног финског епа *Калевала*, први пут објављеног 1835. године. Финска поема о митским јунацима и божанствима никада у народу није постојала као целина каквом ју је Ленрот објавио након више од пет година сакупљања руна (лирско-епских песама) у Финској Карелији. Постојали су фрагменти поеме које је он уобличио спајајући руне и повезујући их у једну целину. Иако *Калевала* никада није остављала утисак органски сраслог дела, чији је број стихова Ленрот временом повећавао, она је изазвала велику пажњу и побудила интересовање за финску традицију и народну поезију, постајући високо уважени и слављени споменик финског народног духа и језика. Премда се, како Дандес истиче, *Калевала* може сматрати класичним примером лажног фолклора, чега је био свестан и Карле Крон, оснивач тзв. Финске фолклористичке школе и предани проучавалац овог епа,<sup>1</sup> фински фолклористи и дан-данас бране идеју да је она оригинално стваралаштво и легитиман национални еп који финском народу служи на част (Kokjara 1984, 335-336, Dundes 1989, 45-46, Mead 1962). По угледу на Финце повели су се и Естонци у свом националном сентименту, тврдећи да је и њихов еп *Kalevipoeg*, који је саставио (такође) лекар Кројцвалд, аутентично дело усмене народне традиције, иако је оно то много мање него финска *Калевала* (Dundes 1989, 47, Kokjara 1984, 338). У том духу и са истом намером, радио је и писац Ерсар де ла Вилемарк који је објавио збирку народних бретонских песама *Barzaz-Breiz* 1839. године, отворено признајући у предговору да

<sup>1</sup> Фински фолклориста Марти Хавио (Martti Haavio) једном је рекао да му је његов учитељ Карле Крон признао да је „*Калевала* искрено и отворено говорећи фалсификат“ (Dundes 1989, 46, према Wilson, 1976, 123).

је „сlediо метод Волтера Скота и браће Грим“. Другим речима, да су његови текстови настали као резултат личне прераде наводних остатака бретонског епа тако што је уметао стихове и повезивао догађаје из различитих извора, те непесничке изразе из једног текста замењивао песничким изразима из другог текста (Kokjara 1984, 310-311).

Коначно, међу најпознатије примере лажног фолклора несумњиво спада рад браће Грим и њихова надалеко чувена и небројено пута у свету превођена и прештампавана збирка *Дечје и домаће бајке* (*Kinder und Hausmärchen*), први пут објављена 1812. године. Фолклориста Џек Зепс (Jack Zipes), у својој студији „Зачарана шума браће Грим: нови начини за проучавање бајки браће Грим“, на основу новооткривених архивских извора и њихове преписке аргументовано објашњава низ елемената који браћи Грим одузимају ореол доследних и правих фолклориста, а њиховим приповеткама аутентичност народног стваралаштва. Наиме, откриће Оеленбершког рукописа (в. Kokjara 1984, 280) на светлост дана је изнело првобитну редакцију *Дечјих и домаћих бајки*, откривајући тако настанак и обликовање ове изузетно значајне збирке приповедака, односно, метод који су следила браћа Грим у сакупљању и обради своје грађе. Укратко, од прокламованих сопствених принципа да се фолклорно стваралаштво мора верно и детаљно бележити, управо онако како је изговорено/отпевано од стране аутентичних казивача, без интервенција и прекрајања од стране оног који сакупља и бележи материјал (о чему су у раду саветовали и нашег Вука Караџића), браћа Грим су први одступали. Крајњи исход је било преправљање и својеволно мењање прича које су им биле казиване, прављење нових, синкретичких текстова које су сами састављали, додајући или изостављајући делове бајки по свом нахођењу, или пак измишљајући потпуно нове мотиве и епизоде. Ласцивне елементе народних прича, чиме фолклор иначе обилује, избацивали су из текста усаглашавајући га пуританском моралу немачке грађанске класе „бидермајер“ епохе (в. Antonijević 2008). Оно што им се сигурно може озбиљно замерити јесте то што су упорно истицали да су „хтели да створе изворно и право дело народне књижевности“ и да им је приликом сакупљања „основна брига била тачност и истинитост“, тврдећи да „ништа нису додали нити улепшали, нити иједан детаљ приче“ (Kokjara 1984, 282), док су заправо радили сасвим супротно. Неки савременици им, међутим, ни тада нису веровали, а како ће се у каснијим истраживањима показати – с пуним правом. Како Кокјара примећује, основно питање је шта су они разумели под „верношћу текста“, превиђајући личност приповедача и важност варијанти тиме што су себи давали слободу да прекрајају текстове по својој замисли. Штавише, били су сасвим неискрени и у представљању својих казивачица које су, због општег тренда, описивали као надарене сељанке – приповедачице из народа, да би се касније установило да су скоро све

казивачице биле образоване жене из средњег или вишег грађанског staleжа које су те приче чуле у детињству од својих дадиља. Након 1819. године престали су са сакупљањем прича и тежили су стварању „идеалног типа уметничке бајке“, умножавајући број прича у својим колекцијама тако што су их сами смишљали или мешали изворне верзије да би створили нову „идеалну“ варијанту. Рад браће Грим имао је, заправо, родољубиви и, пре свега, политички карактер, подстакнут „идејом о спасењу“ – све актуелнијем концепту у Немачкој почетком 19. века због утицаја француске културе и Наполеонових освајања<sup>2</sup> – услед чега су приступили сакупљању народног стваралаштва и раду на тевтонској митологији сматрајући их еманацијом германске душе. За браћу Грим, прошлост је имала националну функцију, идеализујући је, па чак и деификујући. С том политичком идејом „обнове“ германске културе и духа приступали су фолклористичком раду, не презајући од „измишљања традиције“ која би служила постављеном циљу (Kokjara 1984, 280-285, 292-293; Zipes 1987, 66-74; Dundes 1989, 44-45).

### Марамбо и демистификација српских лажних фолклориста

Сасвим у духу времена које је подстицало родољубиве и политичке циљеве многих европских народа током 19. и почетком 20. века, у јеку буђења националне свести и стварања српске државе, сличне појаве измишљања традиције и стварања лажног фолклора појавиле су се и у нас. У другој половини 19. века, када се одвијала најживља активност око сакупљања и бележења народног усменог стваралаштва, тај рад се најчешће одвијао без довољне стручне обучености и одговорности записивача. Многи су били тога свесни, па су јавно упућивани предлози Српском ученом друштву да изда упутства за прикупљање народних песама. Ипак, треба приметити да је још Вук Караџић у својим упутствима истицао потребу за верним и тачним бележењем, па иако су се сви каснији записивачи сматрали настављачима његовог дела, изгледа да се тих Вукових упутстава многи нису придржавали. С друге стране, велики утицај је имала општа национално-политичка клима у Србији која је радила на буђењу националне свести својих сународника у Турској и Аустроугарској, па је том циљу била подређена одговорност за тачан, објективан и непристрасан сакупљачки рад.

Премда многи научници нису били задовољни квалитетом и стручношћу рада Вукових настављача на сакупљању народног стваралаштва, које се нагомилало до неколико десетина хиљада народних песама и друге грађе током једног века иза Вука, ипак су Академија

<sup>2</sup> Први том *Дечјих и домаћих бајки* изашао је дан уочи битке код Лајпцига, када су се они осећали пониженим што пред собом имају, како ће рећи Јакоб Грим, охолог и саркастичног непријатеља (Kokjara 1984, 293).

наука, библиотеке, учена друштва и друге релевантне установе у Србији (и бившој Југославији) откупљивале ту грађу и гомилале је у архивама или објављивале у различитим монографијама, зборницима, алманасима и другим публикацијама, омогућујући тако да се „велики број фалсификата, плагијата и мистификација убаце у нашу књижевност и нашу науку као тобожње народне песме“ (Јовановић Марамбо 2001, 242). О томе се, међутим, нерадо писало и говорило у нашој науци, а многи су се научници звучног имена и угледа тим изворима сумњивог порекла користили као аутентичним фолклором.

Током 20. века о домаћим фолклористичким фалсификатима први је отворено и јавно проговорио „детектив истине“<sup>3</sup> Војислав Јовановић Марамбо (1884-1968), историчар књижевности, архивиста, публициста и драмски писац, изванредни познавалац народне књижевности којом се деценијама бавио. Попут Ричарда Дорсона, и наш Марамбо је кренуо у „крсташки рат“ против, како их је звао, мистификатора и фалсификатора наше народне поезије. Од 1925. године, када је први пут у Србији отворено оптужио једног несавесног сакупљача народних умотоворина („патриотски плагијати Владимира Красића“), током наредних деценија написао је о томе читав низ текстова од којих је одабрао 25 да буду објављени у *Зборнику радова о народној књижевности*, као што је спремао за објављивање и *Антологију лажне српскохрватске народне поезије (1863-1956)* у којој је намеравао да документовано и аргументовано докаже лажни фолклор на избору од око 250 песама.

„Полазећи од дефиниције коју је у своје време дао о фалсификаторима славни француски филолог Гастон Парис: 'Производња лажних докумената има четири главна узрока: материјални интерес, сујету, религију и патриотизам', проф. Јовановић је учинио свој избор како би ближе приказао пословање фалсификатора разних врста, у разним видовима под којима се појављују у специфично нашим условима“ (Јовановић Марамбо 2001, 430). Марамбо је био одлучни противник мистификатора народног стваралаштва истичући, слично Дорсону, погубност њиховог деловања на стручну јавност и читалачку публику, наносење штете добром гласу наше народне књижевности, доприносећи успоравању и отежавању напретка науке и правилног коришћења научних резултата (Исти, 429). Знатну штету, по Марамбовом уверењу, мистификатори народне поезије чинили су и језику. Привидно језичко богатство је, пише Марамбо, честа појава у лажној народној поезији коју састављају „ковачи лажних народних речи“, служећи се непознатим изразима или непознатим значењима познатих речи, трудећи се да своје кованице убаце као исправни народни говор. „Они рачунају не само на

<sup>3</sup> Тако је Војислава Јовановића Марамба назвао Миодраг Поповић у чланку „Детектив истине Марамбо“ објављеном у *Политици* 14. октобар 2000, бр. 31240, стр. 25.

наивност већ и на научну неквалификованост својих жртава, а у првом реду на њихово одсуство или мањак језичког, књижевног, научног па и народног осећања“ (Исти, 303-304). Због свега тога, Марамбо се није устручавао да домаће лажне фолклористе назове „полушколованим и примитивним славољубивим и смелим самоуцима, али и школованим и дипломираним мегаломанима са погрешним поимањем допуштеног и недопуштеног у науци и литератури“ (Исти, 431).

На основу својих дугогодишњих проучавања многобројних збирки српскохрватских народних песама и приповедака, штампаних у посебним издањима и часописима или необјављених а прибраних у архивама различитих установа, Војислав Јовановић Марамбо се 1957. године обратио извештајем Српској академији наука, изложивши озбиљан проблем „фалсификата, прерада, голих преписа“ и друге грађе сумњиве природе несавесних и непоузданих сакупљача, чији сакупљачки рад деценијама готово нико није контролисао, предлажући Академији пописивање велике грађе народног песништва, стварање до тада непостојећих регистара, те детаљну анализу и утврђивање веродостојности текстова. Истакао је да је „један од негативних резултата стварања лажне народне поезије забуна коју је она унела у науку“. „Могла би се навести дуга листа имена књижевних историчара, етнолога, лексикографа, музиколога, наших и страних, који су били жртве ових мистификација, служећи се у својим расправама таквом несолидном документацијом“, написао је у извештају. На крају је предложио да се рад Одбора за издавање корпуса народних песама Српске академије наука „првенствено усмери на попис и критично проучавање аутентичности постојећих текстова, да се целокупан материјал прибере и среди, а истовремено одстране сви фалсификовани текстови“. Испрва добро оцењен и прихваћен, Јовановићев извештај, о чијим тезама су се позитивно изјаснили многи домаћи и страни слависти, временом је одбачен а Српска академија одступила од њега под притиском својих конзервативних сарадника који су се оштро супротставили Марамбовим тврдњама о постојању немалог броја фалсификата у српској народној књижевности, указујући на то „да се наш свет навикао и привикао на њу [фаслификате] као на сасвим природну ствар која никоме не смета и од које не треба правити нарочити случај“(!). Последице томе, Академија је 1959. године сменила Јовановића са положаја председника Одбора за издавање корпуса народних песама, а рад Одбора усмерила у другом правцу (Јовановић Марамбо 2001, 243, 428-430).

### **Мистификатори српске народне поезије**

Осим Марамба, још неколицина наших филолога и фолклориста покушала је да укаже на сумњиво порекло бројне фолклорне грађе и

мистификаторски рад сакупљача народног песништва. У овом тексту осврнути су се на најпознатије примере фалсификовања наше народне књижевности, користећи се научним резултатима до којих су дошли: Радмила Пешић (Pešić 1967) у својој књизи о Вуку Врчевићу; Новак Килибарда (Килибарда 1974) у монографској студији о Божи Петрановићу, као и Војислав Јовановић Марамбо у тексту „О лажној српској поезији“ (Јовановић Марамбо [1997] 2001) о раду Боже Петрановића и Новице Шаулића који се угледао на Петрановића, преписивао из његових збирки и такође словио као мистификатор наших народних песама и приповедака; и на крају монографијом Владимира Бована (Бован 1975) о Милошу С. Милојевићу.

### *Вук Врчевић*

За књижевни рад Вука Врчевића (1811-1882) најважније је било познанство и потоње пријатељство са Вуком Караџићем које датира из 1835. године. Сарадња два Вука трајала је деценијама, а Врчевић је Караџићу слао сакупљену грађу из народног живота и фолклора Црне Горе, Боке Которске и Херцеговине. Караџићу ће континуирано слати различите дописе – пословице, загонетке, лирске и епске песме, преписе старих докумената, приче и обичаје. Није тражио материјалну накнаду за свој рад, већ је само молио Караџића да у свом делу спомене где му је шта помагао.

Средином 19. Века, Врчевић је радио као дугогодишњи секретар у месту Грбљу, те је одлично познавао народне расправе и пресуђивања. Из тог доба долази и његов најзанимљивији рад *Установа Грбаљска у Боки Которској*, заправо нека врста Грбаљског статута који Врчевић у наставцима објављује без икаквог објашњења, да би последњи текст у том серијалу завршио реченицом како је то састављено у манастиру Ластви, на Митровдан 1427. године. Овим тачним навођењем датума, Врчевић је хтео да потврди његову аутентичност. Међутим, тај датум и ненавођење доносиоца Статута убрзо су изазвали сумњу у оригиналност текста. Александар Соловјев је доказао потпуно неистинитост датирања овог правног споменика и, што је најважније, оспорио је постојање овако састављеног документа пре почетка 19. века. Сличног мишљења је био и Тихомир Ђорђевић који је аутентичном сматрао суштину описаних народних обичаја, али не и датум настанка документа. Врчевић је сјајно познавао обичаје али је био потпуно некритичан према историјским подацима. Показало се да је то била једна од највећих Врчевићевих мистификација којима је и касније био склон. Он је Караџићу слао преписе разних правних докумената, старих диплома и повеља, али је био потпуно некритичан у оцењивању тих докумената, често преписујући лажне повеље, не схватајући притом да су у питању фалсификати. Ипак, у случају Гр-

баљског статута, мистификација је била свесна и намерна. Чини се да тај законик нико други није видео, нити за њега знао, осим самог Врчевића који га је, ако не у потпуности, онда добрим делом, измислио. Можда је имао неке кодексе правних одредби, само много мањег обима и далеко млађег датума него што је то почетак 15. века. Одатле је добио идеју да сам сачини већу целину, додавајући народне обичаје и схватања које је познавао.

Из периода Врчевићевог рада у Грбљу датирају бројни прилози које је слао Карацићу. Ту је Врчевић запазио нарочито развијену шаљиву причу која му је привукла пажњу. Наговарао је Карацића да изда збирку шаљивих приповедака али се оне Карацићу нису нарочито свиделе. На крају му је вратио цео рукопис шаљивих прича са примедбом да ништа не ваљају. После неуспеха са шаљивим причама, Врчевић се усредредио на сакупљање бајки и опсцених причаца. Карацић је радо прихватио сарадњу на бајкама, мада се Врчевић жалио да до њих јако тешко долази јер се све мање причају. Ипак, њихов квалитет није био првокласан, језик и стил су у великој мери били искварени, а Карацић је у један мах посумњао у њихову аутентичност, па је Врчевић после тога заувек престао да сакупља и бајке.

Најплоднији период Врчевићевог рада настаје од 1861. до 1878. године, када као аустријски конзуларни агент, прелази са службом у Херцеговину, на Требиње. Оставши сам после Карацићеве смрти, Врчевић се током свог дугог боравка у Херцеговини посветио својој пасији – сакупљању различитих видова народних умотворина, на томе самостално радећи. У том периоду, објавио је читав низ прилога, чланака и књига.

Карактеристика Врчевићевог рада састојала се у томе што себе никада није могао да искључи као казивача и причаоца, увек је настојао да истакне свој удео у репродуковању народних умотворина. Својим прегалаштвом, ентузијазмом и количином сакупљеног материјала Врчевић је, сматра Радмила Пешић, задужио наше националне науке иако је некритичношћу и импровизацијом често доводио у сумњу резултате свог рада.

### *Божа Петрановић*

Богољуб Петрановић (1830–1887) оставио је шест збирки песама које је назвао народним. У питању су песме из Босне и Херцеговине, епске песме старијег и новијег времена, како их је назвао, и две збирке женских, дакле, лирских и обредних песама. Поред ових збирки, објављивао је и у неким часописима који су излазили у Србији, Аустроугарској и Турској током друге половине 19. века. Основна Петрановићева књижевна интенција била је да се представи као настављач Вуковог рада, са посебним нагласком на значају песама које

долазе из Босне коју Вук Караџић, и поред све своје жеље, није могао да посети. Три Петрановићеве збирке су објављене, а друге три се чувају у рукопису у Архиви САНУ. Осим збирки епских и лирских песама, објавио је и етнографски рад „Обичаји српског народа у Босни“.

О Петрановићевим збиркама изречени су различити судови још за његовог живота. Ондашња јавност у Србији и Војводини била је махом одушевљена песмама из неослобођене Босне. Политичко питање Босне и Херцеговине било је врло актуелно у круговима Уједињене Омладине али и државне политике Србије, па је сваки израз духовног стања босанских Срба праћен са великом пажњом. За национално егзалтираног Петрановића, књижевни рад на сакупљању песама био је суштински мотивисан политичким разлозима. Најзначајнији период Петрановићевог рада одвијао се управо током боравка у Босни од 1862. до 1869. године, где је званично био учитељ у српској школи у Сарајеву, а незванично главни агитатор и организатор српске пропаганде у турској Босни. Другим речима, Петрановићев књижевни рад је био у директној функцији његовог много важнијег политичког и националног рада – буђења националне свести и величања српске прошлости.

Убрзо по доласку у Босну, Петрановић се упознао са гусларом Илијом Дивјановићем, имућним сеоским домаћином који је био интелигентан, писмен и цењен у широј околини као народни учитељ. Имао је изврсно памћење и лако је могао да у песму прелије неки догађај о коме се прича, или пак да понови песму коју би једном чуо. Импровизовао је десетерачке песме са великом лакоћом. То је био разлог што је Петрановић помислио да је наишао на правог човека.

Шта је онда урадио Петрановић? Он је снабдео Дивјановића збиркама народних песама и другом литературом, а овај је потом на свој начин препевавао то што је прочитао. Други вид сарадње био је тај да му Петрановић прича приче које су одговарале његовом национално-политичком раду, а Дивјановић би му то ускоро враћао кроз импровизоване десетерачке песме. Надаље, Петрановић, који је свакако имао много мање дара за стихове од свог гуслара Дивјановића, дотеривао би после понеке Дивјановићеве песме, али их је на тај начин више кваррио него што им је доприносио. Мењао би ред речи у стиховима, избацивао детаље који у датом моменту нису били политички функционални, итд. Овим изменама, Петрановић је показао да не би био добар сакупљач народних песама све и да се строго придржавао правила сакупљања: да се не сме ни на који начин интервенисати у тексту који се изворно бележи. Даља карактеристика Петрановићевог сакупљачког рада тиче се непоузданости његовог „рачуна од песама“. Његове ознаке за порекло песме су нејасне, често није наводио име казивача или је давао крајње непотпуне податке. Сматра се да је мно-

ге податке напосто сам измислио јер није могао јавно да призна да је све песме испевао практично само један певач, Илија Дивјановић. Да ствар буде још гора, и сам се Петрановић на неколико места окушао као творац народних песама, дакако, са још горим резултатима. У прилог сумњи у аутентичност песама из Петрановићеве збирке која је већ тада постојала, иде и коментар неких људи који су га познавали да је он слабо и ретко путовао по Босни, и да се главни његов рад сводио на Сарајево.

Петрановићева прва збирка наишла је на одличан пријем. Похвале су охрабриле Петрановића да Српском ученом друштву убрзо пошаље и другу збирку. Учено друштво је задужило нашег чувеног историчара и књижевног критичара Стојана Новаковића да оцени рукопис. Тада још млад, Новаковић је, не учивши грешке и пропусте, дао позитивну оцену, најтоплије препоручивши збирку. Касније се Новаковић оградио од ове своје прве рецензије рукописа. Новаковић је видео да Петрановићеве песме имају пуно сличности са Вуковим, али није посумњао да то може бити резултат намерне прераде, већ је тада веровао да је то природни резултат развоја и мењања народне епике и уласка савремених догађаја из народног живота у еп. Новаковић је, као уосталом и многи други, веровао да епска песма и даље живи у народу и прилагођава се народним интересима и потребама, иако је у другој половини 19. века права народна песма почела да нестаје и губи се, а да на њено место долазе нове песме испеване „на народну“.

Први прави критичар Петрановићевог рада био је Ватрослав Јагић. Он је написао студију у којој је отворено исказао сумњу у аутентичност и вредност сакупљених песама. Јагић је написао да већина песама уопште нису старе, или, ако им је основа и била стара, да су прерађене и помешане са данашњим мишљењем и утицајима. Јагић је без резерве истакао да такве Петрановићеве песме сматра доказом кварења наше народне поезије која долази што од певача који не схвата прави дух песме, што од неопрезних и недовољно обучених и вештих сакупљача који не знају добро сврху и метод рада. Индиректно је прекорео Српско учено друштво што наседа на такве сумњиве рукописе. После Јагићеве опомене, и Српско учено друштво је са много више опреза размотрило друге послате Петрановићеве рукописе. Дала их је на рецензију Милораду Шапчанину чије је мишљење такође било поразно по Петрановића. Ипак, њега ништа није могло разуверити да је урадио вредан и значајан национални посао, те се осетио врло погођен критикама и смањењем интереса за себе и свој рад.

После Петрановићеве смрти, научници су га и даље контрадикторно оцењивали: неки су његове песме безрезервно узимали као праве народне, други су их одбацивали, а трећи ишли од песме до песме, различито их вреднујући. Килибарда сматра да је до данас најбољу и

најпотпунију оцену Петрановићевог рада дао Војислав Јовановић Марамбо. Марамбо је Петрановићев рад окарактерисао као „*патриотски дракулизам* који веома много одудара од свега онога што се може сматрати карактеристичним одликама српске народне поезије“ (Јовановић Марамбо 2001, 300). Ипак, Марамбо се заложио за „обнову Петрановићевог процеса“, односно, за поновну оцену његове сакупљачке и списатељске делатности, уз општу ревизију досадашњег суда о његовој вредности. Разлог томе да се Петрановић подвргне поновном испитивању, по Марамбовом мишљењу, лежи у чињеници да су његове песме по својој популарности одмах после Вукових, као томе да је успех његових песама далеко превазишао границе Србије и српског народа (Исти, 304, 307).

За етнологе и антропологе, важно је рећи какав су став према Петрановићевом раду имали Веселин Чајкановић и Тихомир Ђорђевић. Веселин Чајкановић је Петрановићеве песме са митолошким мотивима узимао одвише озбиљно, па се у његовим радовима о митологији, религији и фолклору често цитирају Петрановићеве песме као текстови који су сачували остатке паганских веровања. Један од таквих еклатантних примера преузимања Петрановићеве измишљотине и „најчистије фолклорне патворине“ као аутентичног фолклора представљају песме *Милош Обилић змајски син* (III, 24) и *Како је вила Бановић Секулу задојила* (III, 37). Алегоријска политичка слика коју је Петрановић замислио као скривени позив босанским Србима на устанак и хајдучију, доводећи у везу познате средњовековне јунаке са планином, змајевима, вилама и чобаницама, у Чајкановићевим радовима се претворила у озбиљно схваћено народно веровање у змајско порекло великих јунака (Јовановић Марамбо 2001, 298-300). Спознаја о пореклу и квалитету Петрановићевих песама озбиљно доводи у питање неке Чајкановићеве закључке о српској народној религији тамо где се он позивао на ове збирке. Тихомир Ђорђевић је био у заблуди и када је сматрао да су Петрановићеве песме одраз народног живота и народних обичаја који су активно живели у народу. Не разликујући праве народне песме од фалсификованих, направио је велику грешку, непроверене их узимајући као грађу за своја истраживања патријархалне културе. Можемо се запитати зашто су и Чајкановић и Ђорђевић узимали Петрановића здраво за готово, без провере, као да нису знали за оправдану критику Ватрослава Јагића, тиме посредно доводећи у питање ваљаност и стручност и својих радова и закључака заснованих на фалсификованим Петрановићевим песмама.

*Милош С. Милојевић*

Милош С. Милојевић (1840-1897) спада у ред најмаркантнијих мистификатора српске народне поезије. Он је желео својим политичким

схватањима и националистичким убеђењима да нађе потврду у народним песмама. Како их, наравно, није могао наћи, био је принуђен да преправља записе народних песама које су му слали сарадници из разних крајева. Такође је и сам стварао стихове и, појединачно или у већем броју, убацивао их у већ постојеће. Тако преправљене и допуњене песме, Милојевић је објављивао као аутентичне збирке. Права је срећа, сматра Владимир Бован, што он није интервенисао на свим песмама, па је стога могуће извршити њихову критичку ревизију и одвојити праве од лажних, или им пак одстранити оне Милојевићеве накнадно убачене стихове. Могуће је, чак и вероватно, да су његови сарадници и сами преправљали аутентичне народне песме, да су их недоследним и лошим бележењем кварили, а понекад су те преправке радили и свесно, знајући Милојевићеве тежње и национално-политичке ставове. Милојевић је, као члан Либералне странке, радио пожртвовано за интересе државне политике свога времена, а успутни рад сакупљања народних песама прилагођавао је том политичком циљу. По свему судећи, упркос студијама, није се истицао великим познавањем историје и језика, па је и то можда био разлог његовом мистификовању.

Милојевићев главни рад везан је за простор Косова и Метохије, које је пропутавао и описао у својим *Путотписима*. Дело је, по мишљењу Бована, пуно преувеличавања и нетачних података. На *Путотпис* је у то доба оштро реаговао и Иван Степанович Јастребов, руски дипломата и конзул у Призрену, Скадру и Солуну, који се бавио историјом, етнографијом и проучавањем народне поезије. Прве две књиге *Путотписа* објављене су о трошку Српског ученог друштва, али је трећу књигу Друштво одбило да штампа па је то Милојевић сам урадио.

Што се народне поезије тиче, Милојевић је објавио три збирке под називом *Обичаји и песме укупног народа српског*, I, II, III, и то 1869, 1870. и 1875. године, са укупно 1325 песама. Да је објавио само аутентичне песме, сматра Владимир Бован, ове збирке би биле вишеструко мање по обиму али за науку драгоцене. Овако, те књиге су остале не само безвредне са научне тачке гледишта, већ и штетне. Међу њима је велики број песама са Косова и Метохије које су до тада биле мало познате и малобројне. Збирку је у рукопису Милојевић поднео Српском ученом друштву да је штампа. Као рецензенти су били одређени Стојан Новаковић и Милан Кујунџић. Поучен претходним лошим искуством са рецензијом прве Петрановићеве збирке, Новаковић је био надасве опрезан у процењивању Милојевићевог рукописа.<sup>4</sup> Рецензија је била поражавајућа по Милојевића, а Друштву је саветовано да не објави збирку и да је врати аутору. Ипак, десило се

<sup>4</sup> Владимир Бован истиче да је Милојевићева збирка као мистификација била још изразитија него Петрановићева, а о њој се веома негативно изразио и Војислав Јовановић Марамбо у рукописном (необјављеном) тексту о Милојевићу.

то да су прве две књиге биле објављење и пре него што су стигле рецензије Новаковића и Кујунџића. Вероватно је да је до тога дошло зато што је Милојевић био упознат са могућношћу да добије негативну рецензију, те је пожurio да о свом трошку објави прве две књиге већ спремљених рукописа, а и да би оне, како је сам истицао, послужиле као пример како треба сакупљати народне песме и описивати народне обичаје (!). Оцена рецензената бацила је сумњу на трећу Милојевићеву књигу која је изашла 1875. године.

Милојевић се опробао и као историограф, приступивши писању дела српске историје са истим оним националистичко-политичким жаром с којим је радио и на фолклору, због чега је занемаривао научни приступ и критичку методу. Улепшавао је српску историју и обичаје из националних побуда, па су његови текстови, као и дело *Одломци историје Срба и југословенских земаља у Турској и Аустрији* (1872) били предмет оштре критике страних и домаћих историчара оног времена, посебно Илариона Руварца.

Рад М. С. Милојевића на сакупљању и објављивању народних песама Владимир Бован оцењује у склопу времена шездесетих и седамдесетих година 19. века у коме је Милојевић живео и радио. Посебно ваља истаћи његово одушевљење славенофилским идејама и опсесивном жељом да у српским народним песмама реконструише стару словенску митологију, или да покаже да су историјска сећања српског народа снажна и присутна у усменом стваралаштву. Стога је, у том циљу, измишљао имена божанстава, измишљао догађаје, садржаје, теме и стихове који се у аутентичним песмама никада нису налазили. Уместо да учини услугу науци и да допринесе томе да се косовско-метохијске песме, до тада непозанте културном и научном свету по својој лепоти, прочују и афирмишу, Милојевић је учинио рђаву услугу управо тим песмама, навукавши на њих сумњу у аутентичност.

### Закључак

Поменути случајеви, домаћи и инострани, иако данас од стране науке несумњиво препознати као мање-више отворени фалсификати и примери лажног фолклора, своједобно су били прихваћени као славна и цењена дела народног духа, усменог стваралаштва и традиције. За нека од тих дела веровало се да су неупитна, па се у време њиховог настанка мало ко усуђивао да јавно изнесе сумњу у њихову аутентичност, иако је таквих оправданих критика било. Тако их и данас шира јавност сматра оригиналним народним стваралаштвом, а многи стручњаци, из „патриотских“ побуда, затварају очи пред доказима њихове неаутентичности. У том смислу, Алан Дандес примећује да је борба против лажног фолклора често безизгледна будући да *fakelore* на неки начин по-

стаје фолклор ако га народ прихвати и призна као елемент своје културе. Таквом изјавом Дандес посредно, и можда невољно, даје за право онима који, попут критичара нашег Марамба, сматрају да се народ навикао на фолклористичке фалсификате као на природну ствар коју не треба више дирати. Међутим, за праве познаваоце и проучаваоце фолклора, таква дела, у најмању руку, представљају примере научно штетног и неприхватљивог интервенисања у корпус аутентичног народног стваралаштва, лажно представљање народне културе и етички дискутабилно подилажење националистичким потребама и прохтевима свог народа и времена у коме су дела лажног фолклора настала.

### Литература:

Antonijević, Dragana. 2008. О Crvenkapi, Durexu i ljutnji: proizvodnja, značenje i recepcija jedne bajke i jedne reklamne poruke. *Etnoantropološki problemi* 3 (1): 11-38.

Бован, Владимир. 1975. *Косовско-метохијске народне песме у збирци М. С. Милојевића*. Приштина: Јединство.

Dorson, Richard. 1976. *Folklore and Fakelore. Essays toward a Discipline of Folk Studies*. Harvard University Press.

Dundes, Alan. 1985. Nationalistic Inferiority Complexes and the Fabrication of Fakelore. *Journal of Folklore Research* 22 (1): 5-18.

Dundes, Alan. 1989. „The Fabrication of Fakelore“. In *Folklore Matters*, A. Dundes, 40-56. Knoxville: The University of Tennessee Press.

Килибарда, Новак. 1974. Богољуб Петрановић као сакупљач народних песама. *Зборник историје књижевности. одељење језика и књижевности САНУ* 8:79-259.

Kokjara, Đuzepe. 1984. *Istorija folkloru u Evropi*, I. Beograd: Prosveta – XX vek.

Јовановић Марамбо, Војислав М. 1997. О лажној народној поезији. *Књижевна историја* 29: 193-242.

Јовановић Марамбо, Војислав М. 2001. *Зборник радова о народној књижевности*, (прир.) Илија Николић, Дејан Ајдачић. Београд: Универзитетска библиотека "Светозар Марковић".

Mead, W. R. 1962. Kalevala and the Rise of Finnish Nationality. *Folklore* 73: 217-229.

Pešić, Radmila. 1967. *Vuk Vrčević*. Beograd: Filološki fakultet beogradskog univerziteta.

Wilson, William A. 1976. *Folklore and Nationalism in Modern Finland*. Bloomington: Indiana University Press.

Zipes, Jack. 1987. The Enchanted Forest of the Brothers Grimm: New Modes of Approaching the Grimm's Fairy Tales. *Germanic Review* 62 (2) : 66-74.

**Dragana Antonijević**

### **False folklorists of serbian folklore**

**Abstract:** This paper begins with the reflection on the term “false folklore” and its characteristics after which the examples of the most famous domestic and international folkloric hoaxes are given. False folklore refers to the phenomenon of planting the fabricated, transcribed or corrected folklore or changing it in any other arbitrary fashion and then planting it in public as the authentic folklore. The causes of this phenomenon vary from personal promotion, vanity, material gain and the popularization of - uneducated and inaccurate collectors and forgers of folklore to their patriotic and political reasons, where the goal is the national awakening and the embellishment of the traditions of their compatriots. This phenomenon is similar to the concept of “invented traditions” with the exception that - forging the folklore has been unequivocally dismissed by many as something extremely detrimental for science, wider reading audience and the overall reception of folk literature.

**Key words:** false folklore, forging and mystification of folklore, critical assessment of folkloric works